

Lidia COLESNIC-CODREANCA

Institutul de Filologie al AȘM
(Chișinău)

IDEOLOGIE DIGLOSICĂ
ÎNTR-O COMUNITATE
MONOLINGVĂ *DE JURE*

Diglossic ideology in a monolingual *de jure* community

Abstract. In the early XIXth century as a result of the division of the linguistic area of Prut and Nistru (1812) in two Romanian linguistic communities, the phenomenon of *diglossic ideology* appears which promotes the second language – *the immigrant language* (the Russian). Thus, not only the sociolinguistic background of manifestation of *the diglossic ideology* in these two Romanian linguistic communities is different, but the implications or the repercussions of this sociolinguistic phenomenon on the Romanian language of the Bessarabian space and of the space of Prut are much different. This is clearly demonstrated by the Romanian vocabulary of the glossaries and of Russian-Romanian bilingual dictionaries edited in the same historical period in these two linguistic communities.

Keywords: linguistic community, diglossic ideology, monolingualism, bilingualism, multilingualism, multidialectism, linguistic contact, immigrant language, diglossia, language policy, glottal policy, bilingual interference, diglossic mitigating ideology.

Trăsătura esențială a oricărei comunități lingvistice o constituie mai mult neomogenitatea decât omogenitatea, adică multilingvismul sau multidialectismul. Deși în epoca modernă o comunitate monolingvă, *pare-se*, există mai mult ipotetic, justificată fiind numai *de jure* printr-o singură limbă oficială, totuși Ioshua Fishman distinge și comunități monolingve pe lângă cele bilingve, multilingve și diglosice [1, p. 146-160].

Anume din acest considerent – *de jure*, am îndrăznit să aplicăm conceptul *comunitate monolingvă* la spațiul lingvistic românesc din dreapta Prutului pentru a reliefa cadrul sociocultural al apariției *ideologiei diglosice* în secolul al XIX-la, vis-à-vis de același fenomen în contextul basarabean al aceleiași perioade istorice, și a releva implicațiile ideologiei diglosice în limba română de peste Prut la mijlocul secolului al XIX-lea pe baza Dicționarului bilingv de la 1851.

Este indiscutabil faptul că într-o comunitate lingvistică elaborarea dicționarului bilingv este solicitată/impusă de apariția celei de a doua limbi în acea comunitate și că anume situația de *contact lingvistic* este premisa studierii limbilor venite în contact.

După Iorgu Iodran, *contactul lingvistic* ar fi consecința inevitabilă a contactului etnic, care, la rândul său, este punctul de plecare al *bilingvismului* [2, p. 129], iar „între noțiunile *contact* și *bilingvism* există un raport de interdependență în sensul că bilingvismul, ca fenomen de ordin sociologic, ... (adică *bilingvismul social* – *n.n. L.C.*) poate avea loc numai pe bază de contact, pe când contactul nu implică numaimedcât bilingvism” [3, p. 39-40].

În prezentul articol, întrucât „un tablou complet al interferenței în situația contactului lingvistic este imposibil de dat fără luarea în considerare a factorilor extralingvistici” [4, p. 3], inițial vor fi evidențiate condițiile socioculturale care au favorizat, după opinia noastră, o *ideologie diglosică atenuantă* în spațiul lingvistic transprutean, manifestată mai ales în sfera învățământului public. Totodată, cadrul sociocultural și procesul lingvistic din dreapta Prutului (studierea limbii imigrante și elaborarea lucrărilor lexicografice) va fi comparat cu cel din Basarabia, anexată la imperiul rus (1812).

În Basarabia necesitatea (sic! impunerea) studierii în școală a limbii ruse – a celei de a doua limbi venite în contact cu româna, apare odată cu deschiderea Seminarului Teologic din Chișinău (1813). Iar primul glosar bilingv rus-român /*Sobranie slov – Adunare de cuvinte*/ se editează în 1819, inclus fiind în Gramatica bilingvă de la Chișinău. După care sunt editate și alte glosare bilingve rus-române: *Sobranie slov – Adunare de cuvinte* din Gramatica de la 1827; glosarul român-rus din *Crestomația* la Gramatica de la 1840 [5], mai apoi și dicționarele bilingve din a doua jumătate a secolului al XIX-lea: 1896, 1899, 1907, 1912 [6].

Reținem că absolut toate lucrările lexicografice din Basarabia au fost editate, după cum menționează autorii lor, numai *în scopul studierii aprofundate a limbii ruse* de către băștinașii basarabeni, iar conform surselor de arhivă rusești, – în scopul „înrădăcinării în Basarabia a unui dialect apropiat limbii slave” [7, fila 7-8]. Vorbind în alți termeni, dicționarele bilingve de aici, în marea lor majoritate, erau elaborate în scopul creării unui surogat lingvistic basarabeian ce servea ca o punte de trecere spre asimilarea lingvistică a băștinașilor dirijată de glotopolitica țaristă, politică ce a creat în mediul lingvistic basarabeian o *ideologie diglosică glotofagică*.

Prin intermediul glosarelor și al dicționarelor bilingve rus-române, menționate *supra*, în limba română din Basarabia a pătruns un număr impunător de cuvinte și construcții lexicale rusești, reluate din dicționar în dicționar pe tot parcursul secolului al XIX-lea, precum: *uciteli, karandaș, rucika, tetradka, tocika, zapiataia, vosklițatelaia, scobce, slog, grifeli, a perescie, konfeta, trubocika, zaciopce, skameicile, kartince, kvartira, kvitanța, gudokul, kislorodul, zakon, bolnița, namestnik, meșcianin, raznoobrazie, varvar, zontiku, vâkzal, tamojni, a dosădi, nerușuit, pomăzuit, ponosluit, dogovor, garnizon, nefrumos, nedigrabnic, dizvorbire, disflorit, fratriucigător, păzitorul de trup, sânгурînvățător, miereaducător, apămâitor, contrazicetor, sânгivarsatic, trebeîmplenirea, mâneștergura, noutiparit, nounascocit, zânoptime etc., etc.*

În plan comparativ, spre deosebire de școlile din Basarabia, „la București studierea limbii ruse era după 1848 facultativă, cum tot facultativă era și la Iași înainte de această dată. Unii profesori, indiferent de materia pe care o predau, erau ruși sau români cu studii făcute în Rusia” [8, p. 53]. Dacă *in concreto* în cazul școlilor elementare fără plată din Basarabia, după metoda Lancaster¹, deschise începând cu 1824, guvernatorul general al Novorossiei și Basarabiei, contele Voronțov, dăduse o dispoziție „ca învățătura în școlile Lancasteriene în principal și în special să se facă în limba rusă...” [9, p. 147], apoi în asemenea școli Lancasteriene, deschise în Țările Române abia în 1835, administrația rusă prin reprezentantul său, generalul Kiselev, s-a implicat mai mult la elaborarea Regulamentului școlar de la 1833 având la bază metoda învățământului reciproc, și mai puțin la limba de instruire în aceste școli. În timpul administrației lui Kiselev „nu s-a făcut nicio presiune de constrângere a studierii limbii ruse, dimpotrivă, erau susținuți românii care tindeau să fie introdus în Principate învățământul în limba română” [10, p. 52].

„În unele orașe moldovenești existau, prin anii 30-40 ai secolului al XIX-lea, școli în care se învăța rusește” [8, p. 53]. Bunăoară, la Gimnaziul Vasilian din Iași, înființat în 1828 în locul Academiei Vasiliene cu predare în limba greacă, care fusese desființată (1828), studierea limbii ruse s-a introdus, în mod oficial, în același an la dorința elevilor, iar *Proiectul organizării învățământului* din 1849 pentru școlile de gradul III prevedea studierea limbii ruse *în mod facultativ* (subln. ne aparține – L.C.) timp de trei ani.

Printre profesorii care au predat limba rusă în acest gimnaziu de la Iași este atestat „căminarul V. Pelteki, care a predat rusa până la 17 ianuarie 1840 (...), începând cu 1842, la Gimnaziul Vasilian predă limba rusă Petru Kostandake. În 1847 profesor de limbă rusă era Aleksandru Vrublevski (...)” [10, p. 52-53].

În esență, acestea ar fi circumstanțele din sfera învățământului public transprutean, care au anticipat elaborarea unui dicționar bilingv pentru uzul gimnazial, circumstanțe relevate într-un șir de studii mai vechi semnate de Nicolae Iorga, citat de Iorgu Iordan [8, p. 53], de Zamfira Mihail [10, p. 49-55] și de P. Constantinescu-Iași [11, p. 5-32].

Astfel, din studiul Zamferei Mihail aflăm că, pe lângă profesorii ruși, invitați din Rusia să predea limba rusă la București sau la Iași, sunt și cadre didactice din Basarabia, precum Petru Kunițki și secretarul gubernial Alexandru Ratu. Iar binecunoscutul autor de manuale și profesor de limba română de la Chișinău, Ioan Donceev, a fost printre candidaturile recomandate în 1851 de către Consulatul rus să predea limba rusă la solicitarea Departamentului învățământului public [10, p. 53].

Dintre lucrările didactice cu caracter bilingv elaborate în perioada investigată reținem: dicționarul anonim *Novoi vallahskoi i ruskoj slovari/Noao cuvinte rosești și românești*, editat la București (1829) după glosarul Gramaticii bilingve de la Chișinău (1819); *Azbuka ruso-română* a lui V. Pelteki, tipărită la Iași (1831); *Dialog în patru limbi*

¹ După metoda pedagogului englez Iosif Lancaster (1771-1838), școli care erau foarte răspândite în Rusia și peste hotare și care se mai numeau școli după „metoda instruirii reciproce”.

de T.Hurmuzache (1842) și *Russko-românskie razgovorî* de Al.Djanoglu (1842, reeditat în 1845); *Dialog în trei limbi* de Ionache Pascal (1848), și *Dicționar de buzunar rus-român* cu titlul în rusește: *Novâi karmannâi russko-românskii slovâri s prisovokupleniem kratkoi grammatiki, sostavlenâi Aleksandrom Koșuloiu, professorom russkago i moldavskago iazâkov pri Iasskoi Akademii. Izdanie pervoe. Iassî, 1851. V tipografii Franțuzsko-Românskoî.*

Așa cum se practică, în cazul textelor rus-române, și de această dată am urmărit fenomenul *interferenței bilingve* în lexicul românesc al lucrării și am comparat acest *Dicționar de buzunar rus-român* cu lucrările lexicografice editate în Basarabia aceleiași perioade.

Dicționarul editat la Iași, în 1851, nu este voluminos, are doar 134 de pagini, tipărite cu caractere chirilice. În cele 134 de pagini ale variantei românești a dicționarului de buzunar am atestat doar 16 cuvinte rusești, câteva dintre ele cu afixe românești:

agat (rus. агать); *admiral* (rus. адмираль); *avgust* (rus. августъ) [12, p. 1] *adiunct* (rus. адъюнктъ); *actrișă* (rus.атриса); *adiutantu* (rus. адъютантъ); *acafistu* (rus. акафистъ) [12, p. 2]; *anecdotu* (rus.анекдотъ); *apetitu* (rus. аппетитъ); *arșinu* (rus. аршинъ); *armie* (rus.армия); *arfă* (rus.арфа) [12, p. 3]; *baraban* (rus. барабанъ); *Beghemot* (rus. Бегемотъ) [12, p. 4]; *gvardie* (rus.гвардия) [12, p. 21]; *compasu* (rus. компасъ) [12, p. 53]; *prisutstvie* (rus. присутствие) [12, p. 101].

Dintre acestea, numai 3 cuvinte sunt ortografiate identic, cu litere chirilice/românești: *admiral*/адмираль, *baraban*/барабанъ, *Beghemot*/Бегемотъ.

Încercând cu pagina 5 a dicționarului, apar primele calcuri după modelul rusesc:

dismăsurat (rus. безмерный), *făcătoriu de bine* (rus.благодетель); *binecugetător cu gândul* (rus. благонамеренный) [12, p. 6]; *binesunător* (rus. звонкий) [12, p. 40]; *micșorime de suflet* (rus. малодушие) [12, p. 63].

Un calc foarte răspândit în textele vechi îl atestăm și aici, la pagina 31: *conglăsuire* (rus. единогласие) și câteva sinonime: unire, învoire, armonie. Tot prin *conglăsuire* e tradus și cuvântul rusesc *единогласно*.

Referitor la acet calc savant (*a conglăsui* „a pune de acord” și *conglăsuire* „punere de acord”), Victor Vascenco, susține că acestea „erau cuvinte de mare circulație în prima jumătate a secolului al XIX-lea, sînt calchiate după rus.согласовать, согласование” [13, p. 61]. Cercetătorul slavist aduce un șir de exemple din textul Regulamentului Organic, din Nerguzzi, Văcărescu, Giurescu și afirmă că, „atât verbul a *conglăsiu* (resp. *soglăsiu*), cât și substantivul *conglăsuire* (resp. *soglăsuire*) au prins repede în limba epocii datorită, printre altele, faptului că partea a doua a acelor compuse coincide cu vechi cuvinte românești, care au cunoscut o circulație largă, fiind derivate în ultimă instanță de la o temă de origine slavă (comp.slav.glăsu: rom.glas-glăsui-glăsuire” [13, p. 62].

În dicționarul bilingv, pe lângă cuvântul calchiat, pe alocuri se fac niște explicații. De exemplu, cuvântul rusesc *многoлюдный* este tradus prin *împororat de mulți oameni*;

iar *множественный* – printr-o tautologie: *pliural înmulțit* [12, p. 66]; *недавно* este tradus prin *nudemult, au trecut puțin timp* [12, p. 74]; *неопытный* – prin *inexperimentat, care n-are nici o experiență*; *неоцененный* – prin *neprețuibil, ce nu se poate prețui* [12, p. 76];

Tot aici găsim și neologismul românesc *inimitabil*, care redă cuvântul rusesc *неподражаемый*, după *inimitabil* urmează și explicațiile autorului: *neimitat, ce nu se poate imita* [12, p. 76].

Uneori autorul dicționarului traduce cuvintele rusești prin cuvinte românești neaoșe: adverbul rusesc *низко* este exprimat prin *gios, nu înalt, aproape de pământ* [12, p. 78]. Alteori recurge la cuvinte grecești, pe lângă cele românești: *наследство* e tradus prin *clinoromie, moștenire*, iar *наследовать* – prin a *clinoromisi*, a moșteni [12, p. 72]. De asemenea, și cuvântul rusesc *выговорить* este redat prin două cuvinte, unul grecesc a *proferi* și altul românesc a *pronunța* [12, p. 19].

În dicționar am atestat un singur verb rusesc cu afix românesc : a *poftori*, îl traduce pe *повторить* [12, p. 91].

Spre deosebire de dicționarele din Basarabia, care au transpus unanim cuvântul rusesc *самодержавный* prin calcul *sângurstăpânitor*, dicționarul bilingv de la Iași îl traduce prin cuvântul românesc *monarhic*, iar *самодержеу* – prin *autocrat, împărat care dictează din singură autoritatea sa* [12, p. 109].

Despre acest calc, *sângurstăpânitor*, sursele bibliografice arată că este atestat „încă în Molitfelnicul lui Dosoftei din 1681, unde își găsește explicația printr-o influență mai veche slavă bisericească... A circulat paralel cu împrumutul lexical direct *samoderjeț*, folosit cu același sens de Neculce și de către alți scriitori vechi” [13, p. 60].

La fel, și cuvintele rusești: *характер* [12, p. 125], *утиральник* [12, p. 123] și *хозяин* [12, p. 126] în acest dicționar sunt traduse prin cuvinte românești: *character* [12, p. 125], *prosopu* [12, p. 123], *gospodar* [12, p. 126] spre deosebire de lucrările lexicografice basarabene, unde sunt redată prin aceleași cuvinte rusești: *harakter, utiralinik, hozeain*.

Dicționarul de buzunar rus-român de la 1851 conține și un șir de cuvinte românești cu totul originale, care substituie rusismele din varianta românească. Astfel, în afară de verbele: a *arestui* [12, p. 4], a *repetui* [12, p. 91] și a *protegui* [12, p. 93], autorul crează câteva cuvinte noi, și anume, prin *glodos* este transpus cuvântul rusesc *болотистый* [12, p. 8]; a *josora* îl traduce pe *унижать* [12, p. 122], *codos* exprimă cuvântul *хвостанный* [12, p. 125], *seninos* îl traduce pe *ясный* (12, p. 134), iar *țareasă* redă cuvântul rusesc *царица* [12, p. 127].

În dicționar se atestă un singur calc, pe material lexical latinesc după modelul rusesc: *fără silvă* (rus. *без лесный*) [12, p. 5].

În concluzie, susținem că, sub aspect socilolingvistic, Dicționarul bilingv de buzunar de la 1851 este o lucrare lexicografică net superioară lucrărilor similare

editate în Basarabia anexată la Imperiul rus. Lexicul românesc al dicționarului de buzunar nu este afectat de *interferența bilingvă* în măsura în care au fost supuse interpenetrației lingvistice lucrările lexicografice din stânga Prutului. Conține infinit mai puține influențe rusești decât oricare dintre dicționarele bilingve basarabene editate în aceeași perioadă istorică.

Acest dicționar rus-român de la Iași confirmă ideea susținută *supra*: peste Prut *ideologia diglosică* a avut un caracter *atenuant* având implicații pașnice, aici „nu s-a făcut nicio presiune de constrângere a studierii limbii ruse” [10, p. 52] spre deosebire de Basarabia aceleiași perioade, unde cunoașterea limbii ruse de către vorbitorii de limba română a fost impusă de către glotopolitica țaristă chiar imediat după anexare, prin diverse decrete imperiale: 1812 [14], 1818 [15], 1828 [16], 1836 [17], 1842 [18], 1864 [19] ș.a.

Referințe bibliografice și izvoare

1. Fishman, Josua. *Sociologia limbii: o știință interdisciplinară pentru studiul limbii în societate*. În: L. Ionescu-Ruxăndoiu și D. Chițoran. Sociolingvistica. Orientări actuale. București, 1975.

2. Iordan, Iorgu. *Bilingvism în domeniul romanic*. În: Studii și cercetări lingvistice. Academia RSR, Extras, nr. 2, Anul XXIV, București, 1973.

3. *Limba și literatura moldovenească*, nr. 3. Chișinău, 1964.

4. Вайнрайх, У. *Языковые контакты* (пер. с англ.). Киев, 1979.

5. *Краткая Россійская Грамматика, съ переводомъ на Молдавскій языкъ, для учениковъ Кишиневской Семинаріи и другихъ въ Бессарабіи Школъ/Scurtă Russască Grammatică cu tălmăcire în limba Moldovenească pentru ucenicii Seminariei Chișinăului și ale altor Școale din Basarabia*. Chișinău, 1819; Марцелла, Степанъ. *Россійско-Румынская грамматика// Gramatică Russască și Rumânească*. Санктпетербургъ, 1827, том 1-2; Гинкуловъ, Яковъ. *Начертаніе правилъ валахо-молдавской грамматики*. Санктпетербургъ, 1940; Гинкуловъ, Яковъ. *Собраніе сочиненій и переводовъ въ прозѣ и стихахъ, для упражненія въ валахо-молдавскомъ языкѣ*. Санктпетербургъ, 1840.

6. Балдескуль, Александръ. *Русско-молдавскій словарь*. Одесса, 1896. Кодрянь, Георгій. *Краткій русско-молдавскій разговорный словарь (Практическое пособие для грамотныхъ молдаванъ, а также и для русскихъ, посѣщающихъ молдавскія села Бессарабіи)*. Кишиневъ, 1899; Чакирь, Михаилъ. *Русско-молдавскій словарь// Руссескъ ши молдовенескъ кувинтелникъ (талмачъ кувинтелоръ)*. Кишиневъ, 1907. Кодрянь, Георгій. *Русско-молдавскій и молдавско-русскій словарь (Пособіе для молдаванъ въ школѣ и дома. Изданіе второе)// Руссеск-молдовинеск ши молдовинеск-руссеск кувинтелник*. Кишиневъ, 1912.

7. Arhiva Centrală Istorică de Stat a URSS din St. Petersburg, fond. 733, reg. 78, d. 1043, apud: Iova, Ion. I. Doncev și istoria apariției manualelor lui. În: Revistă de lingvistică și știință literară. Chișinău, 1993, nr. 1.

8. Iordan, Iorgu. *Influențe rusești asupra limbii române*. În: Analele Academiei RSR. Secția C, Tomul 1, Memoriul 4. București s.a.

9. Халиппа, И. *Очеркъ исторіи народнаго образования въ Бессарабіи въ первой половине XIX века*. În: Труды Бессарабской губернской ученой архивной комисіи. Том II. Кишиневъ, 1902, p. 119-143.

10. Михаил, Замфира. *Начало обучения русскому языку в Румынии*. În: Бюллетень научной конференции. Оттиск 2, București, 1962, p. 49-55.

11. КонстантINESКУ-ЯШЬ, П. *Румынско-русские культурные связи в эпоху Петра Великого*. În: *Analele româno-sovietice (istorice)*. București, 1953, nr. 4, p. 5-32.

12. *Новый карманный русско-ромынский словарь съ присовокупленіемъ краткой грамматики составленный Александромъ Кошулою*. Яссы, 1851.

13. Vascenco, Victor. *Calculuri savante în limba română după modele rusești (secolele XVIII-XIX)*. În: Culegere de studii (limbă, literatură, metodică). Extras. București, 1962, p. 59-72.

14. Regulamentul din 23 iulie 1812 despre constituirea administrației provizorii a Basarabiei. În: ANRM, fond 1, reg.1, d.3995, fila 11-14; Записки Бессарабскаго областного статистическаго Комитета. Кишиневъ, 1868, томъ 3, стр. 110.

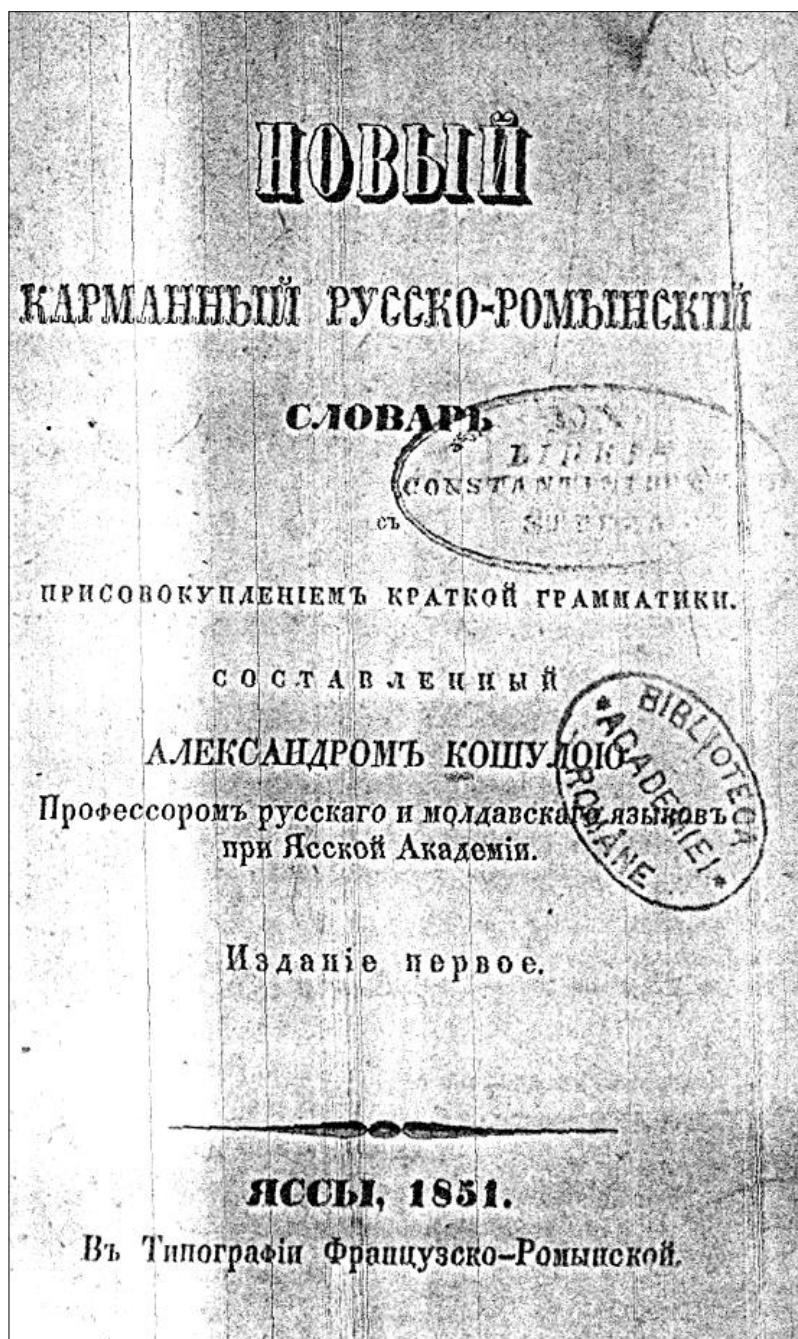
15. Regulamentul din 29 aprilie 1818 sau *Așezământul obrazovaniei oblastei Bassarabiei*. În: Mihail, Paul; Mihail, Zamfira. Acte în limba română tipărite în Basarabia (1812-1830). București, 1993. Полное собрание законовъ Россійской имперіи с 1649 года, томъ XXXV, nr. 27357, стр. 224.

16. Regulamentul din 29 februarie 1828 sau *Așezământul pentru ocârmuirea oblastei Bessarabiei*. În: Mihail, Paul; Mihail, Zamfira. Acte în limba română tipărite în Basarabia (1812-1830). București, 1993, p. 121; ANRM, fond 2, reg. 1, d. 1197, fila 4-10; ANRM, f. 45, reg. 1, d. 13, fila 165-174; Полное собрание законовъ Россійской имперіи. Собрание второе. С.-Петербургъ, 1830, томъ III, nr. 1837, стр. 197-204.

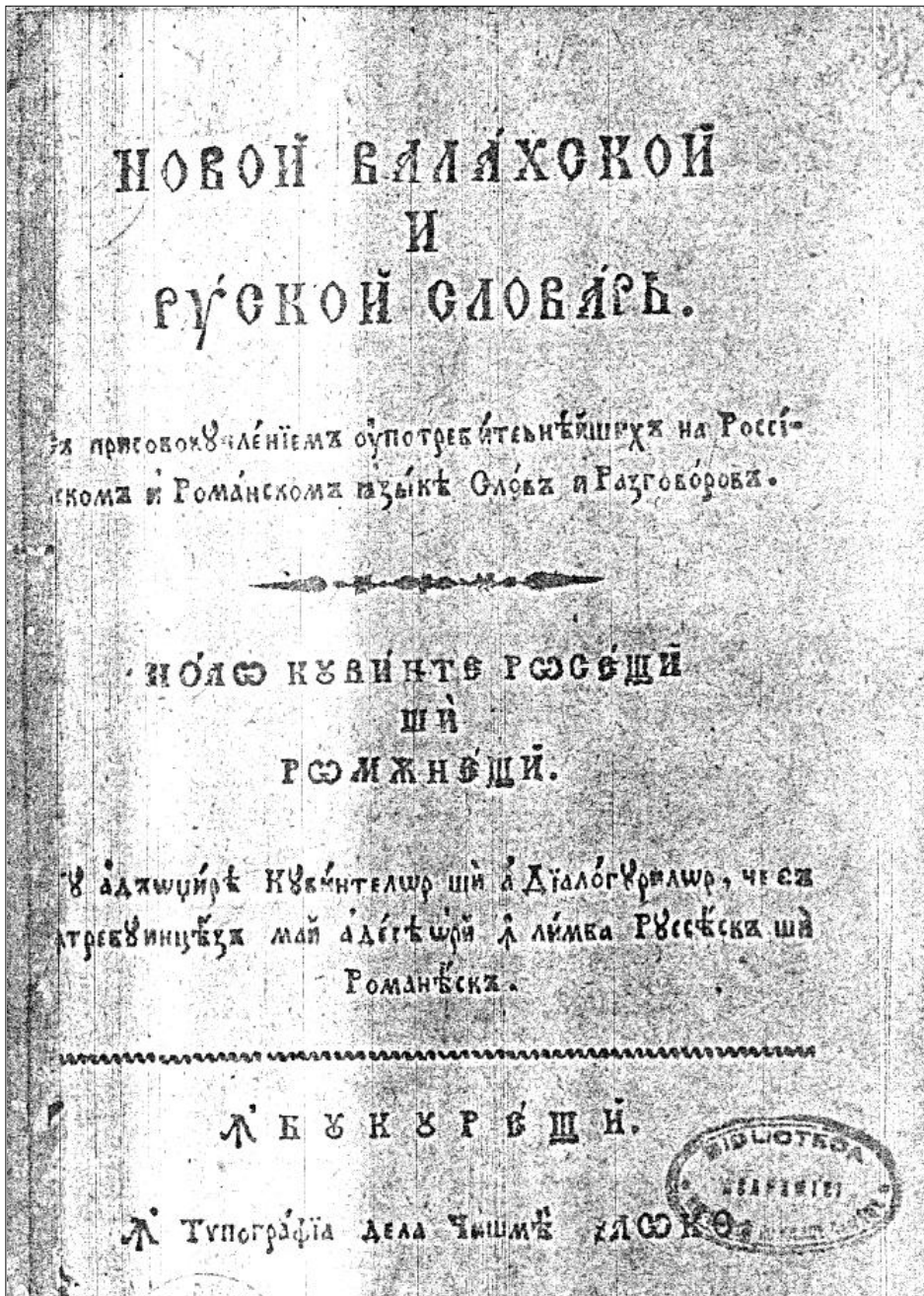
17. Înaltul ukaz din 13 iunie 1836. În: Полное собрание законовъ Россійской имперіи. Собрание второе. С.-Петербургъ, 1837, томъ XI, отделение первое, nr. 9298, стр. 691-692.

18. Memoriul directorului Liceului Regional din Chișinău către guvernatorul militar al Basarabiei (despre expirarea termenului de șapte ani de primire a cererilor în limba română). În: ANRM, fond.2, reg.1, d. 3665, fila 10.

19. Regulamentul școlilor elementare pentru popor din 14 iulie 1864. În: ANRM, fond. 152, reg. 1, d. 125, fila 2 (Articolul IV al Regulamentului stipula: „În școlile elementare pentru popor predarea se face în limba rusă”).



Dicționar de buzunar rus-român/Novâi karmannâi russko-românskii slovâri s prisovokupleniem kratkoi grammatiki, sostavlennâi Aleksandrom Koșuloiu, profesorom russskago i moldavskago iazâkov pri Iasskoi Akademii. Izdanie pervoe. Iassî, 1851. V tipografii Frantuzsko-Românskoî. Foaie de titlu.



Novoi vallahskoi i ruskoj slovari/Noao cuvinte roseși și româneși, editat la București în Tipografia de la Cișmea (1829). Foaie de titlu.